

Не можна миритися також з тим, що наші науковці й до цього часу не дійшли до наукового визначення призначення й змісту пекторалі. В багатьох сучасних виданнях шедевр античного мистецтва трактується то як золота жіноча прикраса (альбом "Дніпропетровщина", 2001 р., стор. 199), то як "нагрудна золота прикраса, символ сонця, відродження, родючості, як сакральний священний атрибут" ("Неповторна Дніпропетровщина", АртПрес, 2006 р., стор. 27), то ще й ще якось.

Але всі ці "шедеври" перевершив экс-Президент України Леонід Кучма в книзі "Україна не Росія" (Москва, 2004 р., стор. 193): "Золота пектораль (металева оздоблення) цариці-богині родючості Деметри (!) з кургану Велика Близниця на Таманському півострові, IV ст. до н. е.". Ось вам і символ України з російського кургану! Ну нехай то буде редакційний недогляд, помилка – чого не буває. Але жодного спростування, жодної поправки, жодного вибачення перед читачами за абсурдну дезінформацію від редакції чи автора ми не бачили. Це не тільки дивно, а й обурливо!

Ми звертаємося до учасників і організаторів конференції з проханням підтримати клопотання краєзнавчої громади Нікопольщини й в резолюціях конференції сформулювати звернення до Міністерства культури й Президента України Віктора Януковича відзначити історико-культурний доробок Б.М. Мозолевського на державному рівні й належним чином оцінити його доробок належною державною відзнакою.

Жуковський М.П.

Остання таємниця Товстої Могили

Дослідження, проведені Борисом Миколайовичем Мозолевським в 1971 році у царському скіфському кургані Товста Могила, відомі не тільки в Україні, а й далеко за її межами. Виявлені в кургані золоті прикраси та пектораль – є одними з найцінніших експонатів Музею історичних коштовностей України.

Проте в історії дослідження Товстої Могили є один маловідомий момент – чому саме вона стала об'єктом археологічних розкопок Б.М. Мозолевського. Григорій Лукич Серeda, директор Орджонікідзевського гірничо-збагачувального комбінату (далі ОГЗК), який фінансував роз-

копки, безперечно, знав, наскільки це була об'ємна робота з точки зору використання матеріальних ресурсів та оплати. Г.Л. Середа мав можливість познайомитись з роботою археологів у 1950-ті роки, коли будували Каховську ГЕС та чашу однойменного рукотворного моря на місці Великого Лугу, а також в 1961 і 1964 роках під час роботи Скіфської археологічної експедиції під керівництвом О.І. Тереножкіна в Нікопольському країі.

Г.Л.Середа – кандидат технічних наук, Герой Соціалістичної Праці, лауреат Державної премії УРСР – був непересічною людиною. Як спостережливо відзначив один з відомих археологів України С.В.Полін: «... его хватало на все: и на добычу марганца, и на строительство нового города Орджоникидзе, и на рекультивацию уничтоженных карьерами земель – возвращение их к жизни, и на создание музея в городе. Огромный интерес вызывали у него и археологические исследования».¹

Середа і Мозолевський вперше познайомились завдяки О.І. Тереножкіну в 1964 році під час роботи Скіфської експедиції Інституту Археології АН УРСР по дослідженню курганів у районі с. Капулівка Нікопольського району, Північно-Шевченківського кар'єру ОГЗК, курганних груп Страшна Могила та Свинарева Могила².

У 1969 році, за підтримки О.І.Тереножкіна та В.І.Бідзілі, Борис Мозолевський очолив Орджонікідзевський археологічний загін, який відновив дослідження курганів у районі річок Солоної, Базавлук, Чортотлик, що потрапляли під територію кар'єрів ОГЗК. Тоді й налагодилися у нього на довгі роки дружні стосунки із Г.Л.Середою, котрий всебічно підтримував діяльність Мозолевського. Можливо, зіграло роль і те, що обидва свого часу були військовими льотчиками. Перший – у воєнні 1940-і, а другий – був курсантом Єйського училища військово-морської авіації у першій половині 1950-х років.

У той час О.І.Тереножкін, захищаючи Б.Мозолевського від репресій органів КПУ та КДБ УРСР, високо оцінював його здібності: «Б.Н. Мозолевский – 1936 г. рождения, из крестьян, воспитывался в армии. Был разнорабочим, комсомольским работником, кочегаром. В 1964 г. окончил заочное отделение истфака Киевского университета. С 1965 по 1968 г. работал в издательстве «Наукова думка». Имеет сборники стихов: «Начало марта», «Шиповник». С 1962 по 1965 гг. участвовал в моих экспедициях в качестве рабочего и лаборанта. Так как он хорошо овладел методами опасных раскопок глубоких подземных скифских гробниц,

я счел возможным привлечь его в 1968 г. в Северно-Рогачинскую экспедицию в качестве своего заместителя. В выборе своем не ошибся: не смотря на крайние затруднения, Б.Н. Мозолевский проявлял отличные научно-организаторские способности, обеспечил выполнение задач, стоявших перед экспедицией»³.

Борис Мозолевський згадував, що вперше він побачив Товсту Могилу під час приїзду в Нікопольський край у 1964 році, коли археологи під керівництвом О.І.Тереножкіна проводили буріння цього кургану. Повернувся він до кургану через шість років, після розкопок Хоминої Могили у 1970 році. Під час його огляду разом з Середою між ними виникла жвава розмова про скарби, заховані в ньому. Він згадував: «Я так наполегливо переконував Григорія Лукича в необхідності розкопок і змальовував йому таку перспективу нечуваних знахідок, що вже й сам повірив в існування їх. У моїй уяві вони набули реального змісту, – так як колись на Гаймановій Могили»⁴. Ймовірно, що цими настроями перейнявся і Серeda.

У лютому 1971 року Борису Мозолевському повідомили з Орджонікідзе, що є можливість розкопати Товсту Могилу. Це було пов'язано з необхідністю «вивезти насип могили на платформах до м. Дніпродзержинськ, звідки звернулися до комбінату по чорнозем для озеленення нового житлового масиву...»⁵.

Але як і чому був розкопаний курган Товста Могила вдалося з'ясувати тільки в останні роки. В Нікополі жив свідок того, з чого почався поштовх до дослідження кургану. Це був Гаврило Іванович Чаплигін (1928-2010 рр.): *«У 60-х роках минулого століття я працював заступником керуючого тресту «Орджонікідземарганець» по економіці. Потім перейшов працювати на Нікопольський завод феросплавів заступником директора по капітальному будівництву. У 1970 році до мене звернувся за допомогою мій знайомий з Дніпропетровська Колохов Володимир Миколайович. Ми разом з ним служили на кораблях Балтійського флоту, потім вчилися у Дніпропетровському інженерно-будівельному інституті. На той час його обрали головою виконкому ради депутатів трудящих Індустріального району м. Дніпропетровська, що за згадками старожилів називався ще й Амур-Піски. Він просив мене влаштувати зустріч з директором реорганізованого тресту «Орджонікідземарганець» в Орджонікідзевський гірничо-збагачувальний комбінат Середою Г.Л., якого я добре знав з попередньої*

роботи. Метою мого товариша було добитися згоди керівництва комбінату на передачу запасу чорнозему, який був на його складах для рекультивациі, для озеленення центральної частини території індустриального району. Я дав згоду і невдовзі до мене приїхав Колохов В.М. разом з керівником Придніпровської залізниці Ломоносовим В.О. Наступного дня ми прибули в Орджонікідзе до Середи Г.Л. На початку зустрічі він хитрувато посміхнувся до нас й запитав: «А чого ви, хлопці, до мене приїхали?». Коли Колохов В.М. пояснив йому суть справи, то Григорій Лукич відповів, що землею він не торгує. Проте, визнавши, що залізниця виділить додаткові вагони не тільки для вивезення чорнозему, але й руди на феросплавний завод, – він звернувся до мене з проханням показати гостям 8-ми метровий курган Товста Могила, який знаходився біля електродепо комбінату. Цей курган в зону кар'єрних розробок не потрапляє, але височів поруч із залізницею.

Оглянувши Товсту Могили і врахувавши обсяги її чорноземного насипу, ми повідомили Середі Г.Л., що кількість землі з кургану задовольнить на першому етапі озеленення Індустриального району м. Дніпропетровська. Григорій Лукич відповів, що зв'яжеться з Мозолевським у Києві на предмет досліджень Товстої Могили і це питання буде обов'язково позитивно вирішене. Прізвище Мозолевського на той час мені ні про що не говорило, але я був задоволений, що допоміг своєму другу...»⁶.

Дійсно, Середа організував приїзд Бориса Миколайовича до Орджонікідзе у лютому 1971 року і надав всебічну допомогу для дослідження кургану Товста Могила. Про день 30 березня 1971 року Б. Мозолевський згадував: «Переді мною стояла гора, яка 23 століття німо берегла свої таємниці, гора, під якою лежали могутні володарі старовини, від самого погляду котрих тремтіли тисячі. Біля підніжжя ревла сталава армада механізмів і від одного помаху моєї руки залежало – воскресити цю таємницю для світу чи навіки залишити її в землі, обережно підняти над світом чи грубо зламати.

Так почався той важкий і нерівний поєдинок з вічністю. Два тижні підряд я прокидався о 5.30 і по 16 годин щоденно, без відпочинку і вихідних, до болю в очах вдивлявся в землю, намагаючись прочитати кожну її грудку, чистив і заміряв, знову все кидав і бігав від скрепера до скрепера, хапався за лопату, креслив і описував. Незабаром до мене присєднався лаборант Сашко Загребельний, шойно демобілізований із

армії. Ми поверталися близько півночі до готелю, задубіли від холоду і глухі від реву машин і, навіть не вмиваючись, мертві падали в ліжку, щоб завтра знову продовжити той шалений герць...»⁷.

Багатоденна робота дала плідні наслідки: курган розкрив свої таємниці. Першим було знайдено комплект бронзових оздоб воза та поховальної упряжки, а у боковій гробниці – непограбоване поховання царівни-скіф'янки, з вбранням, розшитим безліччю великих та малих золотих пластинок. Шию жінки прикрашала важка лита золота гривна, скроні – великі підвіски, зап'ястя охоплював широкий браслет. Поруч з жінкою було поховано дитину, теж із золотими оздобами. Царівну та її дитину супроводжували на той світ четверо забитих слуг. Також було знайдено два кінських поховання з багатими прикрасами вуздечок та кістяками трьох конюхів.

А 21 червня о 14.30 у пограбованому центральному похованні, під час розчистки долівки, Борис Мозолевський особисто знайшов велику нагрудну прикрасу – золоту царську пектораль.

Це була зоряна мить не тільки одного вченого, а й всієї української археології. Золота пектораль та інші археологічні знахідки Б. Мозолевського зберігаються у скарбниці Національного Музею історії України – Музеї історичних коштовностей України у м. Києві.

Пектораль є видатним твором античного ювелірного мистецтва; вона відтворює уявлення скіфів про три сфери світобудови, втілених у три пояси – надра землі, астрально-космічна сфера і земний світ.

Чистим сонцесяйним золотом пектораль прославила на весь світ Україну та стала символом її давньої історії. Саме пектораль лягла в основу фундаментальної монографії Б. Мозолевського та його дисертації на здобуття наукового звання кандидата історичних наук. Ім'я Бориса Мозолевського стало відомим у світовій археології. Золоті скарби Товстої Могили подорожували по континентах..., але автор видатних знахідок, за негласним наказом «компетентних органів», був «невиїзним».

Чаплигін Г.І. згадував: «... І ось у червні 1971 року я взняю приголомшливу новину про знахідки у Товстій Могилі. Лечу до Середи Г.Л. з проханням дати щось на загадку про наш візит до нього минулого року, який мав такі вікопомні наслідки. Григорій Лукич був дуже тоді задоволений результатами розкопок, але сказав, що знахідки пойдуть до Києва. Проте, я був наполегливий, і мені вручили на пам'ять наконечник скіфської бронзової стріли і донну частину давньогрецької амфори із кургану Товста Могила»⁸.

Коли у лютому 2006 року в Нікопольському краєзнавчому музеї відбувався урочистий вечір, присвячений 70-річчю з дня народження Б.М.Мозолевського, Г.І.Чаплигін після розповіді передав до фондів музею фрагмент амфори (наконечник стріли за 35 років загубився).

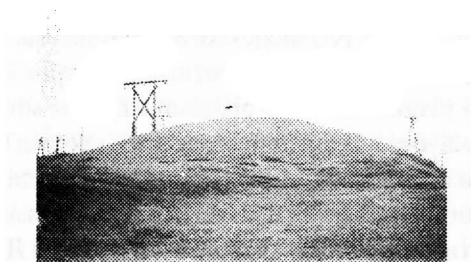
Знайомство з документальними матеріалами про розгляд вищими партійними і радянськими органами результатів наукових досліджень кургану Товста Могила показали, що за пропозицією на той час заступника Голови Ради Міністрів УРСР Тронька П.Т. розглядалося питання про будівництво підземного археологічного музею на місці катакомб її царствених небіжчиків. Та за якихось причин ця ідея не була реалізована. Зараз через місце центральної частини кургану проходить ще одна залізнична гілка, яку проклали двадцять років тому і знаходиться платформа для пасажирів зупинки «Електродепо».

Якими іноді бувають несподіваними повороти долі людей та створених ними шедеврів. Заховані скіфами в надрах Товстої Могили у могилах царської родини золоті скарби німо лежали століттями. За цей час повз курган пронеслися кочові орди, козацькі полки і воєнні лихоліття. І курган у середині ХХ століття опинився між символами індустріалізації – залізницею, електродепо та лінією електромереж. Здавалося ніщо вже не потривожить його спокій, оскільки він не потрапляв до зони кар'єрів. Та поступ людського суспільства, конкретизований у соціальній ініціативі за півтори сотні кілометрів у обласному місті привів до нього різних людей з різними інтересами, у перетині яких виникла невидима іскра. В ній відбулося все – і досвід О.І.Тереножкіна, і бажання Б.М.Мозолевського, і можливості Г.Л.Середі, який перейнявся настроями перших двох науковців і не відмовив у бажанні можновладців того часу зробити добро людям у одному із районів Дніпропетровська.

Пектораль відома у всьому світі. На жаль, не всі пам'ятають, де саме її знайшли. Це місце не відзначено пам'ятним знаком, але щорічно 21 червня всі, хто небайдужий до таємничої матері історії – археології і «батька історії» Геродота Галікарнаського відзначають, започатковане Борисом Мозолевським неформальне свято – День Пекторалі.

Література

- ¹ Мозолевський Б.Н., Полин СВ. Кургани Скифського Герроса IV в. до н.е. (Бабина, Водяная, Соболева Могили). – К.: Изд. дом «Стилос», 2005. – С. 10-11.
- ² Жуковський М.П. Літопис археологічних досліджень Нікопольського краю (сер. XIX – поч. XXI ст.). – Нікополь: НЧ НДКМ, 2008. – С. 6, 24.
- ³ Из жизни Алексея Тереножкина (написано его рукой, собрано его сыном). – К.: Корвин-Пресс, 2006. – С. 28.
- ⁴ Мозолевський Б. Скіфський степ. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 145.
- ⁵ Так само – С. 146
- ⁶ Жуковський М.П. «І слава, і терни...». (Борис Мозолевський в історії археологічних досліджень Нікопольського краю у 1960-ті–1990-ті рр.); Мозолевський Б.М. Золота симфонія пекторалі. – Нікополь: НМО ВСК. – 2011. – С. 6-7. *В своїх спогадах, написаних для дітей, Колохов В.М. підтвердив цей факт приїзду до Середи Г.Л. з даним проханням.*
- ⁷ Мозолевський Б. Скіфський степ... – С. 146.
- ⁸ Жуковський М.П. «І слава, і терни...». (Борис Мозолевський в історії археологічних досліджень Нікопольського краю у 1960-ті – 1990-ті рр.); Мозолевський Б.М. Золота симфонія пекторалі. – Нікополь: НМО ВСК. – 2011. – С. 8-9.

Курган Товста Могила. Загальний вигляд

Знахідки в дромосі кургану Товста Могила.